

Received: 04 March 2022
Revised: 11 April 2022
Accepted: 23 August 2023
Published: 20 September 2023
P.P: 333-359

ISSN: 2251-6972
E- ISSN: 2645-5196

Identifying the consequences of memorizing the verses of the Holy Quran on the performance of Quranic memorizers

Masomeh Samadi¹

Abstract

The purpose of this study was Identifying the consequences of memorizing the verses of the Holy Quran on the performance of Quranic memorizers. The qualitative research method is meta-combined. The research population is two decades of research findings, ie from 1380 to 1400, when 25 articles were purposefully selected based on the objectives of the research. The data collection tool is a receipt that was categorized, coded and analyzed at the same time as the data collection process. The findings indicate that the consequences of memorizing Quranic verses on the memorizers of the Holy Quran can be divided into three categories of cognitive, metacognitive and psychological consequences based on published studies. Cognitive consequences with three main themes called promotion of cognitive intelligence (with two sub-components), promotion of cognitive strategies (with three sub-components) and promotion of Quranic literacy with (three sub-components, Metacognitive implications with three main themes namely metacognitive knowledge (with one component), metacognitive experience (with three sub-components) and metacognitive strategies (with two sub-components) And psychological consequences with three main themes are called mental health promotion with 5 sub-components, reducing violent behaviors with three sub-components and improving quality of life with 4 sub-components. The result is that memorizing the Qur'an has significant consequences in life that need to be considered.

Keywords: analysis, memorization, Quranic verses, Quranic memorizers, consequences.

DOR: 20.1001.1.22516972.1402.31.59.9.1

1. Associate Professor, Department of Islamic Education, Research Institute of Education, Research Institute of Education Studies, Tehran, Iran. fsamadi30@yahoo.com

Publisher: Imam Hussein University

© Authors

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

الملخص

تهدف هذه الدراسة إلى تحليل أثر حفظ الآيات القرآنية على أداء حفظة القرآن. تكون طريقة البحث نوعياً من صنف الخارج من حد التركيب. يتكون مجتمع البحث من نتائج البحث على مدى عقدين من الزمن، أي من عام ١٣٨٠ إلى عام ١٤٠٠، وتم اختيار ٢٥ مقالاً بشكل قصدي بناءً على أهداف البحث. أداة جمع البيانات هي اخذ البطاقات، التي تم تصنيفها و ترميزها و تجزئتها تحليلها في نفس الوقت الذي تتم فيه عملية جمع المعلومات. تشير النتائج إلى أن تأثيرات حفظ الآيات القرآنية على حفظة القرآن - بناءً على الدراسات المنشورة - يمكن تقسيمها إلى ثلاث فئات: الآثار المعرفية و ما وراء المعرفية و علم النفسية. الآثار المعرفية بثلاثة محاور رئيسية بأسماء تحسين الذكاء المعرفي (بمكونين فرعيين)، تحسين الاستراتيجيات المعرفية (بثلاثة مكونات فرعية)، تحسين المعرفة القرآنية (بثلاثة مكونات فرعية)، النتائج ما وراء المعرفية بثلاثة مضامين رئيسية مع أسماء تعزيز المعرفة ما وراء المعرفية (بمكون واحد) و تعزيز الخبرة ما وراء المعرفية (بثلاثة مكونات فرعية) و تعزيز الاستراتيجيات ما وراء المعرفية (بمكونين فرعيين) و الآثار العلم النفسية بثلاثة مضامين رئيسية بأسماء: تحسين صحة النفس مع ٥ مكونات فرعية، تقليل السلوكيات العنيفة بثلاثة مكونات فرعية و تحسين نوعية الحياة مع ٥ مكونات فرعية. و النتيجة أن لحفظ القرآن تأثيرات كثيرة في الحياة يجب أخذها بعين الاعتبار.

الكلمات الرئيسية : إعادة النظر، الحفظ، الآيات القرآنية، حفظة القرآن، الآثار.

DOR: 20.1001.1.22516972.1402.31.59.9.1

١. الكاتبة المسؤولة، أستاذة مشاركة، قسم التعليم و التربية الإسلامية، معهد بحوث التعليم و التربية، معهد بحوث دراسات دائرة التعليم و التربية، طهران، إيران.
fsamadi30@yahoo.com

المؤلفون

الناشر: جامعة الامام الحسين (ع)

هذه المقالة متاحة لك بموجب رخصة المشاع الإبداعي (CC BY).

شناسایی پیامدهای حفظ آیات قرآن کریم در عملکرد حافظان قرآنی

معصومه صمدی^۱ ID

۵۹

سال سی و یکم
تابستان ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۳ اسفند ۱۴۰۰
تاریخ بازنگری: ۲۲ فروردین ۱۴۰۱
تاریخ پذیرش: ۰۱ شهریور ۱۴۰۲
تاریخ انتشار: ۲۹ شهریور ۱۴۰۲
صص: ۳۶۰-۳۳۳

شاپا چاپ: ۶۹۷۲-۲۲۲۵۱
الکترونیکی: ۵۱۹۶-۲۶۴۵

DOR: 20.1001.1.22516972.1402.31.59.9.1

fsamadi30@yahoo.com

۱. دانشیار گروه تعلیم و تربیت اسلامی، پژوهشکده تعلیم و تربیت، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران، ایران

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

این مقاله تحت لیسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

چکیده

هدف از این مطالعه واکاوی پیامدهای حفظ آیات قرآن بر عملکرد حافظان قرآنی است. روش پژوهش کیفی از نوع فراترکیب است. جامعه تحقیق یافته‌های پژوهشی دو دهه یعنی از سال ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰ می‌باشد که تعداد ۲۵ مقاله به طور هدفمند بر مبنای اهداف پژوهش انتخاب شدند. ابزار جمع آوری داده‌ها فیش برداری است که همزمان با فرایند جمع آوری اطلاعات، یافته‌های حاصله دسته بندی، کدگذاری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. یافته‌های حاصله حاکی از این است که پیامدهای حفظ آیات قرآنی بر حافظان قرآن کریم را بر اساس مطالعات منتشر شده می‌توان به سه دسته پیامدهای شناختی، فراشناختی و روان شناختی تقسیم کرد. پیامدهای شناختی با سه مضمون اصلی با نام‌های ارتقاء هوش شناختی (با دو مولفه فرعی)، ارتقاء راهبردهای شناختی (با سه مولفه فرعی) و ارتقاء سواد قرآنی با (سه مولفه فرعی)، پیامدهای فراشناختی با سه مضمون اصلی با نام‌های ارتقاء دانش فراشناختی (با یک مولفه)، ارتقاء تجربه فراشناختی (با سه مولفه فرعی) و ارتقاء راهبردهای فراشناختی (با دو مولفه فرعی) و پیامدهای روان شناختی با سه مضمون اصلی با نام‌های ارتقاء سلامت روان با ۵ مولفه فرعی، کاهش رفتارهای خشونت آمیز با سه مولفه فرعی و ارتقاء کیفیت زندگی با ۵ مولفه فرعی همراه است. نتیجه این که حفظ قرآن دارای پیامدهای قابل توجهی در زندگی است که لازم است مورد توجه قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: واکاوی، حفظ، آیات قرآن، حافظان قرآنی، پیامدها.

مقدمه و بیان مسئله

تحقق آرمان‌های نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران در گرو فراگیر شدن فرهنگ قرآنی در سطوح مختلف نظام و جامعه اسلامی است. توسعه این فرهنگ به معنای تعمیم و تعمیق ایمان، شناخت و ارتباط و انس با قرآن و عمل به آموزه‌های قرآن توسط مسوولان و آحاد جامعه است. این مهم مستلزم تعلیم قرآن به همه افراد جامعه است و ترویج فرهنگ حفظ قرآن و افزایش تعداد حافظان کلام وحی در کشور به عنوان یکی از مهم‌ترین راهبردها است (طرح ملی حفظ قرآن کریم، ۱۳۹۴). بعد از انقلاب شکوهمند اسلامی اقبال عمومی به سمت روخوانی، روان خوانی، فصیح خوانی (قرائت قرآن) و به دنبال آن جفط قرآن در جامعه ایجاد شد که این علاقه در دوران‌های مختلف افت و خیزهای فراوانی داشته است.

حفظ آیات الهی یکی از اهداف آموزش عمومی قرآن کریم است. حفظ قرآن سایقه ای دیرینه در جهان اسلام دارد به این معنی که از زمان نزول وحی عده ای جهت به خاطر سپردن قرآن و مصون ماندن قرآن از خطرات به این مهم اقدام نموده اند... حفظ قرآن یکی از راهکارهای نشر و گسترش و نهادینه کردن فرهنگ اسلامی در بین شهروندان یک جامعه است. انس با قرآن کریم به واسطه حفظ آن از اهمیت ویژه ای برخوردار است. البته حفظ قرآن دلایل دیگری از قبیل عشق و علاقه شدید به پروردگار متعال، عمل به قرآن، بهره مندی از عبادت، ایحاد زمینه مناسب جهت آموزش مفاهیم قرآن و... دارد. اینک سوال اساسی این است که حفظ قرآن به چه معنی است؟ اعرافی و کاظمی (۱۳۹۷) با تتبع در منابع روایی دست کم سه معنا برای حفظ قرآن مطرح نموده اند که عبارتند از: از بر کردن و به یاد سپردن قرآن. صیانت از ظاهر و وجود خارجی قرآن و صیانت از انحراف معارف و مفاهیم قرآنی است. طبق این معنا حفظ قرآن به معنی محافظت از محتوا و معارف قرآن به گونه ای است که حقایق قرآنی، همان گونه که نازل شده است و به وسیله پیامبر و معصومین تبیین و تشریح شده و به آیندگان منتقل و از انحراف و آن جلوگیری شود که آیه (حجر، ۹) بر این معنا دلالت دارد.

در طرح ملی حفظ قرآن کریم (۱۳۹۰) حفظ قرآن به یاد سپاری آیات قرآن و نگاهداشت و جلوگیری از فراموشی آیات، تعریف شده است. حافظ قرآن نیز به فردی که توانایی دارد همه یا

بخش قابل توجهی از آیات قرآن را به صورت صحیح و روان با تلفظ عربی حروف و حرکات در حد تمایز همراه با درک معنای ظاهری آیات از بر بخواند اطلاق میشود. طرح ملی حفظ قرآن با نگاه سلسله مراتبی ذیل سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن تعریف شده است. اگر چه این طرح ارتباط وثیقی با حوزه های تبلیغ و ترویج، پژوهش و آموزش عالی و مدیریت کلان توسعه فرهنگ قرآنی دارد.

ارزش و اهمیت حفظ قرآن و جایگاه والای حافظ قرآن چیزی نیست که بر کسی پنهان باشد. در آیات بسیاری توصیه به تکریم و تعظیم حافظ قرآن شده است *إِستِإِمَامُ الصَّادِقُ* (ع) می فرماید: *الحافظُ للقرآنِ العامِلُ بهِ معَ السَّفَرَةِ الكِرَامِ البِرَّةِ حافظ قرآن که به آن عمل کند، همراه فرشتگان پیغام آور ارجمند و نیکوکار است* (کلینی، ۱۳۷۰، ج ۴: ۴۰۴). این جایگاه والا و رفیع فارغ از اهمیت و فضیلت ذاتی قرآن کریم، ناشی از سودمندی حفظ قرآن کریم و تاثیردرونی و بیرونی آن بر شخصیت، اخلاق و رفتار فرد و جامعه است. اگر چه حفظ قرآن کریم به عنوان یک دستور واجب دینی مورد تاکید نبوده اما قرائت قرآن کریم در منابع و حیاتی به عنوان منبع ذکر تربیت و شفا مورد توجه قرار گرفته و دستورها و تاکیدهای فراوانی مبنی بر قرائت و تدبر در قرآن کریم هم در آیات آن هم در توصیه های معصومین علیهم السلام وجود دارد. امام علی (ع) فرموده اند: *إِقرؤوا القرآنَ و استظهِرُوهُ، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُعَذِّبُ قَلْبًا وِعَاءَ الْقُرْآنِ قرآن را بخوانید و آن را به قلب خود بسپارید، زیرا خداوند متعال قلبی که قرآن را در خود جای داده عذاب نمی کند* (مجلسی، ۱۴۰۱، ح ۸۹: ۱۹). بر این اساس، جهت تربیت حافظان کل قرآن کریم، تحرکات ویژه ای در نظامات قرآنی کشور ایجاد شد که فرهنگ قرآنی در جامعه و در بین جوانان و نوجوانان و کودکان تسری یابد و قرآن جزء زندگی عموم جامعه قرآنی شود. این موضوع در اسناد توسعه فرهنگ قرآنی از جمله "سند ملی حفظ قرآن کریم کشور" نیز به صراحت مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به اهمیت حفظ قرآن کریم مطالعاتی از قبیل ذوقی و همکاران (۱۴۰۰)، مبشری و همکاران (۱۴۰۰)، الف، مبشری و همکاران (۱۴۰۰ ب)، عارفیان و کجیاف (۱۴۰۰)، هاشم لو و صبحی (۱۴۰۰)، شعاعی و قاسم پور (۱۳۹۹)، تاج آبادی (۱۳۹۸)، خسروی مراد و همکاران (۱۳۹۸)، اعرافی و کاظمی (۱۳۹۷)، لک زایی و همکاران (۱۳۹۷)، عباسی مقدم و همکاران (۱۳۹۷)، کریم زادگان و همکاران (۱۳۹۶)، نویدی و محمدی (۱۳۹۶)، سهرابی و همکاران (۱۳۹۶)،

عارفیان و همکاران (۱۳۹۵) معصومی‌راد (۱۳۹۴)، پاسالاری و ذاکری (۱۳۹۴)، نصرتی (۱۳۹۳)، عطادخت و همکاران (۱۳۹۴)، شکرانی و همکاران (۱۳۹۱)، کیمیایی و همکاران (۱۳۹۰)، مفاخری و معتمدی (۱۳۹۰)، حسین خانی (۱۳۸۹)، مداحی و جواهری (۱۳۹۸)، زادشیر و همکاران (۱۳۸۸) نصرتی و کرمی (۱۳۸۱) انجام شده است. عمده مطالعات انجام شده در این زمینه محدود به مقایسه عملکرد حافظان قرآنی (مقایسه عملکرد حافظان کل، نیمه حافظان و حافظان جزء با هم) و مقایسه عملکرد حافظان با غیر حافظان است که بیشتر به شیوه نیمه آزمایشی و توصیفی انجام شده است. حالا جهت گسترش حافظان قرآنی در جامعه سوالی که مطرح است این است که بر اساس یافته های پژوهش های منتشر شده پیامدهای حفظ آیات قرآن کریم برای حافظان چیست؟

مبانی نظری

حفظ در کنار روخوانی، درک معنا و انس با قرآن به معنی از برداشتن و از بر خواندن می‌باشد. فراهیدی (۱۴۰۹) حفظ را مخالف نسیان و فراموشی، غفلت و بی توجهی و به معنی مراقبت دانسته شده است. با بهره گیری از آیات قرآن و متون دیگر، همین معنی اولیه از جمله مراقبت، مواظبت، ممانعت و حمایت قابل استنباط است. حفظ در معانی دیگری به معنای نگهداری نیز آمده است. بنا بر این حفظ و مشتقات آن در اصل به معنی از بر کردن بوده و بعداً در این معنی استعمال شده است. در واقع "از برداشتن" یکی از مصادیق مراقبت و مواظبت است. در قرآن کریم حفظ و مشتقات آن در همان معنای اصلی به کار رفته است. از جمله در نزدیک ترین کاربرد این کلمه در باره قرآن و در آیه "إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ" (حجر، ۹) همانا ما خود قرآن را نازل کردیم و قطعاً ما خود آن را نگاه داریم. این آیه نمی تواند به معنی از بر کردن باشد. مفسران در این آیه حفظ را به معنای محافظت، مواظبت یا حمایت کردن آورده اند. همچنین در عبارت "..... وَ رَبِّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيفٌ" (سباء، ۲۱) حفظ به معنی نگهبان و نگهدارنده است. در آیه وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُم حَفَظَةً (انعام، ۶۱). حفظه جمع حافظ به معنی نگهبان است. در آیه حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (بقره، ۲۳۸) بقره) بر انجام همه‌ی نمازها و (خصوصاً) نماز وسطی (ظهر)، مواظبت کنید و برای خدا خاضعانه بپاییزید. محافظت به معنی مواظبت هم آمده است. چنان که فراهیدی (۱۴۰۹) محافظت را مواظبت بر امور از جمله نماز می‌داند. گاه

منظور محافظت از متن قرآن در مصاحف و کتب با محافظت از مصاحف است. چنان که قرآن نوشتن چیزی را در کتاب، حفظ آن نامیده است وَ إِنِّ عَلَیْكُمْ لِحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ (انفطار، ۱۰، ۱۱). گاه منظور از حفظ الفاظ قرآن، حفاظت از تلاوت صحیح و مراقبت از آن است. در واقع این حفاظت همان روش اقرء است که پیامبر اسلام آن را برای آموزش قرآن برگزید. دستور قرآن به خواندن مکرر آن " فَاقْرَأْ مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ (مزل، ۲۰) و تشویقات پیامبر و اهل بیت نشان از آن دارد که حتی خواندن سوره ای، آیه ای و حرفی از قرآن دارای اهمیت است.

در روایات، حفظ به معنای سپردن آن به ذهن یا اعم از آن است که عمل به دستورات و تلاوت نیکو و مودب شدن به آداب و پند پذیری از مثل ها و داستان های آن و اندیشه در آیات و اسرار آن است (کلینی، ۱۳۷۰، ج ۱۰، ۳۸۲). در آیات بسیاری توصیه به تکریم و تعظیم حافظ قرآن شده است. إمام الصادق (ع) می فرماید: الْحَافِظُ لِلْقُرْآنِ الْعَامِلُ بِهِ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ حَافِظُ قُرْآنٍ كَرِيمٍ كَمَا كُنْتُ، همراه فرشتگان پیغام آور ارجمند و نیکوکار است (کلینی، ۱۳۷۰، ج ۴: ۴۰۴). این جایگاه والا و رفیع فارغ از اهمیت و فضیلت ذاتی قرآن کریم، ناشی از سودمندی حفظ قرآن کریم و تاثیردرونی و بیرونی آن بر شخصیت، اخلاق و رفتار فرد و جامعه است. اگر چه حفظ قرآن کریم به عنوان یک دستور واجب دینی مورد تاکید نبوده اما قرائت قرآن کریم در منابع و حیاتی به عنوان منبع ذکر تربیت و شفا مورد توجه قرار گرفته و دستورها و تاکیدهای فراوانی مبنی بر قرائت و تدبر در قرآن کریم هم در آیات آن هم در توصیه های معصومین علیهم السلام وجود دارد. امام علی (ع) فرموده اند: اقْرَؤُوا الْقُرْآنَ وَ اسْتَظْهِرُوهُ، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُعَذِّبُ قَلْبًا وَعِءَاءَ الْقُرْآنِ قُرْآنٍ رَا بَخْوَانِيدٍ وَ آن را به قلب خود بسپارید، زیرا خداوند متعال قلبی که قرآن را در خود جای داده عذاب نمی کند (مجلسی، ۱۴۰۱، ح ۸۹: ۱۹). با مراجعه به قرآن و روایات روشن می شود که حفظ قرآن کریم محدود به الفاظ قرآنی نبوده و دربر گیرنده فهم معانی، عمل به دستورات، تعقل و تدبر در آیات می باشد.

پدیده حفظ ذو مراتب بوده و دارای مراتبی است. سطحی ترین و نازل ترین برداشت از حفظ قرآن کریم حفظ الفاظ یا از بر کردن قرآن است (کلینی، ۱۳۷۰، ج ۲: ۶۱۰). البته حفظ الفاظ به تنهایی آثار و برکات خود را دارد (محمدی ری شهری، ۱۳۹۴: ۳۰). مرتبه بالاتر از حفظ الفاظ، حفظ معانی آن یا به عبارت دیگر فهم و به یادداشتن مفاهیم قرآن است؛ یعنی حافظ قرآن آن چه

که قرآن بیان کرده است را بداند و آن را فهم کرده باشد در این قرائت از حفظ، فهم معانی و توجه به مراد آیات و عبارات قرآن مد نظر است. در روایتی از امام علی (ع) آمده است که فهم کتاب آسمانی در ۴ چیز خلاصه می شود که عبارت است از: عبارت، اشارت، لطائف و حقایق. عبارت برای عوام است. اشارت برای خواص است لطائف برای اولیاء و حقایق برای انبیاء (محمدی ری شهری، ۱۳۹۴: ۳۲). بعد از حفظ الفاظ و فهم معانی قرآن مرتبه ای بالاتری وجود دارد و آن حفظ حدود مورد نظر قرآن و عمل به دستورات آن است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ۱۹، ص ۴۴۸). اعرافی و کاظمی (۱۳۹۷) با تتبع در منابع روایی دست کم سه معنا برای حفظ قرآن مطرح نموده اند که عبارتند از: از بر کردن و به یاد سپردن قرآن. صیانت از ظاهر و وجود خارجی قرآن و صیانت از انحراف معارف و مفاهیم قرآنی است. طبق این معنا حفظ قرآن به معنی محافظت از محتوا و معارف قرآن به گونه ای است که حقایق قرآنی، همان گونه که نازل شده است و به وسیله پیامبر و معصومین تبیین و تشریح شده و به آیندگان منتقل و از انحراف و آن جلوگیری شود که آیه (حجر، ۹) بر این معنا دلالت دارد. این معنا از حفظ معنای مورد نظر این پژوهش است. در طرح ملی حفظ قرآن کریم (۱۳۹۰) حفظ قرآن به یاد سپاری آیات قرآن و نگاهداشت و جلوگیری از فراموشی آیات، تعریف شده است. حافظ قرآن نیز به فردی که توانایی دارد همه یا بخش قابل توجهی از آیات قرآن را به صورت صحیح و روان با تلفظ عربی حروف و حرکات در حد تمایز همراه با درک معنای ظاهری آیات از بر بخواند اطلاق میشود. طرح ملی حفظ قرآن با نگاه سلسله مراتبی ذیل سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن تعریف شده است.

حفظ آیات قرآنی سه گونه است که عبارتند از: حفظ موضوعی و حفظ ترتیبی، حفظ جزء سی ام. حفظ موضوعی حفظ آیات قرآنی بر اساس موضوعات مختلف است که به دلیل برخوردار بودن از مزایای فراوان، بسیار مورد توجه مشتاقان قرآن قرار گرفته است. توجه به کاربرد قرآن در زندگی، توجه به مفاهیم مستقیم و مصادیق روز آیات، اصلاح سبک زندگی جامعه، پاسخ به سؤالات و شبهات دینی، ارتقاء فن تبلیغ دینی، تنوع و جذابیت و... موجب شده تا این رشته بیش از پیش مورد توجه جامعه دینی قرار گیرد (مبشری، ۱۴۰۰ الف و ب). حافظ موضوعی، کسی است که نیازهای اصلی جامعه خود را شناخته و بر اساس آیات راهگشای قرآن، با بیان نیکو و اثرگذار به این نیازها پاسخ می دهد. حفظ موضوعی این فرصت را به علاقه مندان خواهد داد که

بتوانند درباره موضوعات خاص، آیات مشخص و تفکیک شده‌ای در حافظه خود داشته باشند تا هر زمان که نیاز شد از آن آیات استفاده کنند. از دیگر مزایای حفظ موضوعی توجه و تأکید بیشتر بر روی مفاهیم و معانی آیات است (طباطبایی شهرآباد، ۱۳۹۵: ۵۳ به نقل از مبشری، ۱۴۰۰ ب). اما در مقابل این شیوه از حفظ از آیات قرآنی، حفظ مطلق و یا حفظ ترتیبی است که وقتی موضوع و یا پدیده‌ای پیش می‌آید، حافظ به سختی می‌تواند آیاتی درباره آن استشهاد و استخراج کند. نوع سوم حفظ حفظ جزء سی قرآن کریم است که بیشترین کاربرد را در نظام آموزشی دارد.

پیشینه پژوهش

علی رغم اهمیت حفظ و مطالبه نظام حاکمیتی پیرامون حفظ آیات قرآن کریم، پژوهش‌هایی که پیرامون حفظ انجام شده است محدود بوده است. عمده پژوهش‌های انجام شده معطوف به پیامدهای حفظ آیات قرآنی بر عملکرد حافظان قرآنی است. از جمله پژوهش‌های انجام شده در این زمینه می‌توان از مبشری و همکاران (۱۴۰۰ الف) یاد کرد. وی در مطالعه خود تاثیر حفظ موضوعی قرآن کریم بر خودکارآمدی دانش‌آموزان دختر متوسطه اول پایه‌ی هفتم شهرستان فراهان (سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰) به روش نیمه آزمایشی با استفاده از پیش‌آزمون و پس‌آزمون مورد مطالعه قرار داد. یافته‌ها نشان داد که تفاوت معنی‌دار در پس‌آزمون میان دو گروه بود وجود دارد. بدین معنی که گروه آزمایش از میزان خودکارآمدی بالاتری نسبت به گروه کنترل برخوردار بودند. شاخص اندازه اثر (ضریب اتا) به دست آمده حاکی از این است که ۴۲/۸ درصد افزایش میزان خودکارآمدی آزمودنی‌های شرکت‌کننده در گروه آزمایش را می‌توان به آموزش حفظ موضوعی قرآن کریم نسبت داد. مبشری و همکاران (۱۴۰۰ ب) در مطالعه دیگری به بررسی بررسی تاثیر حفظ موضوعی قرآن کریم بر خودتنظیمی دانش‌آموزان با استفاده از روش نیمه‌آزمایشی از نوع پیش‌آزمون - پس‌آزمون بر روی دانش‌آموزان دختر پایه هفتم شهرستان فراهان پرداخت. یافته‌های این مطالعه نیز نشان داد که حفظ موضوعی قرآن کریم خودتنظیمی دانش‌آموزان را ارتقاء می‌دهد. از این رو پیشنهاد روش حفظ موضوعی در برنامه درسی قرآن مدارس از یافته‌های این پژوهش است. عارفیان و کجباف (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای به بررسی تاثیر حفظ قرآن کریم بر سلامت روان، کیفیت زندگی و عاطفه مثبت و منفی قرآن پژوهان موسسه

حفظ الهادی (ع) و دانشجویان دانشگاه جهرم در سال ۱۳۹۷-۱۳۹۶ به روش نیمه آزمایشی با استفاده از پیش آزمون _ پس آزمون پرداختند یافته های حاصله نشان داد که تفاوت معنی داری در پس آزمون میان دو گروه حافظان و غیر حافظان وجود دارد. بدین معنی که گروه حافظان از سلامت روانی بیشتر، کیفیت زندگی بهتر و عاطفه مثبت بیشتر برخوردارند. هاشم لو و صبحی (۱۴۰۰) در مطالعه ای به بررسی و مقایسه سبک های دفاعی، سبک های اسنادی و تنظیم شناختی هیجان زنان حافظ و غیر حافظ قرآن در شهر زنجان به روش توصیفی پرداخت. یافته های این مطالعه نشان داد که از نظر سن، وضعیت تاهل، تحصیلات و شغل تفاوت معنی داری بین زنان حافظ قرآنی و زنان غیر حافظ وجود ندارد. اما تفاوتی که بین این دو گروه مشاهده شد این بود که زنان حافظان قرآنی در مولفه هایی از قبلی تمرکز مجدد بر برنامه ریزی، ارزیابی مجدد مثبت، دیدگاه پذیری عملکرد بهتری در مقایسه با غیر حافظان داشتند. این مطالعه شرکت در کلاس های قرائت و حفظ قرآن را جهت بهبود وضعیت سبک های دفاعی، سبک های اسنادی و تنظیم شناختی هیجان پیشنهاد می کنند. فیاض و همکاران (۱۳۹۹) در مطالعه ای به بررسی روش درمان قرآنی برای درمان بیماران افسرده با استفاده از مطالعه تجربی تک موردی با استفاده از خطوط پایه چندگانه پرداخت. یافته این مطالعه نشان داد که بسته درمانی مبتنی بر قرآن می تواند موجب کاهش قابل توجه نشانه های اختلال افسردگی شود. این بسته درمانی توانست اثرات مثبت درمان را حداقل تا سه ماه پس از اتمام مداخله حفظ کند. کوتاه مدت بودن، اختصاصی بودن و اثر بخش بودن این بسته درمانی برای درمان اختلال افسردگی از نقاط مثبت این بسته درمانی محسوب می شود. نتیجه این مطالعه این است که حفظ قرآن می تواند انسان را در ابتلا به بیماری افسردگی واکنش نماینده خسروی مراد و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه ای به بررسی راهبردهای ارتقاء بهره وری آموزش عمومی قرآن (روخوانی، حفظ، درک معنا و انس) به روش کیفی با استفاده از ابزار مصاحبه پرداختند. یافته های این مطالعه نشان داد که محور قرار دادن سند راهبردی آموزش عمومی قرآن توسط آموزش و پرورش و تلاش در راستای ایجاد تمهیدات لازم جهت عملیاتی نمودن هر چه بهتر اقدام های مرتبط با سند می تواند گام جدی در راستای ارتقای بهره وری آموزش قرآن و در ادامه حفظ آیات قرآنی باشد. بحرالعلوم و پهلوان (۱۳۹۷) در مطالعه خود که پیرامون نقش حفظ قرآن بر سبک زندگی انجام شده بود، دریافت که حفظ دارای ابعادی است

که عبارتند از: حفظ الفاظ قرآن، حفظ مفاهیم قرآن، حفظ حدود قرآن و حفظ قلبی قرآن می‌باشد و هر مرتبه مقدمه یا برای مرحله بعدی است و تاثیر هر مرتبه از حفظ بر سبک زندگی متفاوت است. حفظ الفاظ تامین کننده همه مزایای نیست و تنها بعضی از مولفه های رفتاری فرد را تغییر می دهد. در مرتبه بالاتر حفظ مفاهیم قرآن است که در حیطه دانشی تاثیر گذار است و زمینه دست یابی به تغییر رفتار و انطباق آن بر سبک زندگی انسان را فراهم می آورد. حفظ حدود قرآن همان عمل به دستورات قرآن است که تبلور عینی سبک زندگی قرآنی است و نهایتاً حفظ قلبی قرآن است که به عنوان بالاترین مرتبه حفظ قرآن باعث می شود علاوه بر تطبیق علایق، نظرات و گرایش های انسان با مبانی قرآنی، اعمال و رفتارهای وی نیز بر این اساس شکل گرفته و سعادت دنیا و عقبی نصیب او شود. عباسی مقدم و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه ای که پیرامون مقایسه سلامت روان و مولفه های آن در حافظان قرآنی و غیر حافظان شهر اصفهان به روش علی - مقایسه ای انجام دادند، دریافتند که بین حافظان و غیر حافظان قرآنی در سلامت روانی تفاوت معنی داری وجود دارد که این تفاوت و برتری به نفع حافظان قرآنی خواهد بود. ضمن این که از نظر جسمانی تفاوتی بین این دو گروه مشاهده نشد. این مطالعه نشان داد که کارکرد اجتماعی حافظان برتر از کارکرد اجتماعی غیر حافظان قرآنی است. لک زایی و همکاران (۱۳۹۷) در مطالعه ای به بررسی و مقایسه سلامت عمومی کل حافظان با غیر حافظان پرداختند و دریافتند که حافظان از سلامت عمومی بالاتری در مقایسه با غیر حافظان برخوردار بودند. زرافشانی و همکاران (۱۳۹۶) در مطالعه ای به مقایسه بین سلامت عمومی زنان حافظ و غیر حافظ در حوزه هایی از قبیل اضطراب، اختلال خواب، افسردگی، علائم جسمانی و کارکردهای اجتماعی پرداختند. نتیجه این مقایسه نشان داد که زنان حافظ در حوزه های فوق الذکر از عملکرد بهتری نسبت به زنان غیر حافظ برخوردار می باشند. نویدی و محمدی (۱۳۹۶) در مطالعه ای به بررسی سبک زندگی مادران حافظ قرآن و هم‌تایان آنان در شهر تهران به روش توصیفی از نوع همبستگی پرداختند. یافته های این مطالعه نشان داد که سبک زندگی این دو گروه از نظر برخی از مولفه های مختلف سبک زندگی متفاوت است. حافظان قرآنی در خرده مقیاس های سلامت معنوی، سلامت اجتماعی، سبک زندگی اسلامی، اجتناب از دارو، مواد مخدر، الکل نمره بالاتری کسب نمودند. از این رو این پژوهشگران نتیجه گیری نموده اند که شرکت در کلاس های حفظ قرآن کریم

می‌تواند در اصلاح سبک زندگی موثر واقع شود. عارفیان و موسوی نسب (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای به بررسی مقایسه حافظه رویدادی و معنایی در حافظان قرآن کریم موسسه بیت الاحزان و غیر حافظان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شهرستان جهرم با استفاده از روش علی - مقایسه‌ای پرداختند، نتیجه این مطالعه نشان داد که حافظان کل و حافظان ۱۵ جزء در هر دو حافظه رویدادی و معنایی تفاوت معناداری نسبت به غیر حافظان داشتند؛ اما تفاوت معناداری در حافظه رویدادی و معنایی حافظان کل و حافظان ۱۵ جزء دیده نشد. نتیجه این که حفظ نیم و یا حفظ کل قرآن کریم موجب بهبود عملکرد حافظه رویدادی و معنایی می‌شود. البته عمده تغییرات سطح عملکرد این دو نوع حافظه در طول حفظ ۱۵ جزء صورت می‌گیرد. این یافته بیانگر ارتباط تنگاتنگ حافظه رویدادی و معنایی با یکدیگر است. سهرابی و همکاران (۱۳۹۶) در مطالعه‌ای که پیرامون اثر بخشی طرح سراسری حفظ قرآن کریم در سازمان ناجا انجام دادند دریافتند که اجرای طرح سراسری قرآن کریم باعث ارتقای سطح سواد قرآنی (ترجمه مفاهیم قرآنی، ترجمه پایداری و اجزای محفوظه) کارکنان ناجا شده است. نصرتی (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای که پیرامون مطالعه عملکرد حافظه حافظان انجام داد دریافت که دانش آموزان حافظ قرآن در هر دو نوع حافظه معنایی و رویدادی از دو گروه مبتدی و غیر حافظ قرآن عملکرد بهتری در یاد آوری داشتند. خادیمان (۱۳۹۱) در مطالعه‌ای به بررسی تاثیر قرائت قرآن کریم بر تنیدگی‌های روانی پرداخت. از یافته این مطالعه این بود که تنیدگی روانی با هیجانات مثبت و منفی در ارتباط است؛ و فردی که قرائت قرآن به صورت مداوم دارند از تنیدگی روانی کمتری برخوردار می‌باشند. مروری بر مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که عمده مطالعات انجام شده محدود به مقایسه عملکرد حافظان قرآنی (مقایسه عملکرد حافظان کل، نیمه حافظان و حافظان جزء با هم) و مقایسه عملکرد حافظان با غیر حافظان است که بیشتر به شیوه نیمه آزمایشی و توصیفی انجام شده است. کیمیایی و همکاران (۱۳۹۰) در مطالعه‌ای با بررسی تاثیر حفظ قرآن بر مولفه‌های سلامت روان زنان حافظ قرآن کریم از مرکز "جامعه‌ی القرآن خواهران مشهد" و زنان غیر حافظ پرداختند نتایج نشان داد که در مقیاس‌های اضطراب و اختلال خواب، افسردگی و کارکرد اجتماعی، حافظان قرآن از سلامت روان بیش‌تری برخوردار بودند، اما از نظر نشانه‌های جسمانی بین دو گروه تفاوتی معنادار وجود نداشت. از سوی دیگر، نتایج نشان دادند که در بین حافظان نیز کسانی که تعداد جزء‌های

بیش تری از قرآن را حفظ بودند، از سلامت روان بالاتری برخوردار بودند؛ بنابراین، با توجه به این که سلامت روان دارای ماهیت برون‌زا (محیط خانواده، مدرسه، همسالان و جامعه) و درون‌زا (جسمانی، عاطفی، انگیزشی، رفتاری و شناختی) است، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که حفظ قرآن می‌تواند با تاثیر بر عوامل درون‌زا به ارتقای سلامت روان افراد کمک نموده و منبعی موثر در مقابله با استرس‌ها و چالش‌های زندگی عصر حاضر باشد.

روش پژوهش

روش این پژوهش کیفی از نوع فراترکیب^۱ است. از این روش برای یکپارچه سازی یافته‌های پژوهشی و ایجاد یافته‌های جامع و تفسیری استفاده می‌شود. فراترکیب صرفاً مرور یکپارچه ادبیات موضوع مورد نظر نیست بلکه تحلیل یکپارچه و منسجم یافته‌های این مطالعات است. مراحل این روش حالت دورانی دارد و دارای ۷ مرحله است که عبارت است از: تنظیم سوالات تحقیق، مرور سیستماتیک ادبیات، جستجو و انتخاب متون مناسب، استخراج اطلاعات متون، تجزیه و تحلیل و ترکیب یافته‌های کیفی، کنترل کیفیت و ارائه یافته‌ها (سندلوسکی و باروسو، ۲۰۰۷).

مرحله اول: تنظیم سوال تحقیق

برای تنظیم سوال پژوهش از چه چیز^۲ استفاده شده است... سوال این پژوهش این است که بر اساس پژوهش‌های انجام شده حفظ قرآن دارای چه پیامدهایی برای حافظان قرآن می‌باشد؟

مرحله دوم: مرور ادبیات به شکل نظام مند

در این مرحله جستجوی نظام مند بر روی مقالات منتشر شده در ژورنال‌های مختلف علمی-پژوهشی با واژگان کلیدی مرتبط از قبیل حفظ قرآن، حافظان قرآن در بانک‌های اطلاعاتی نظیر پرتال جامع علوم انسانی؛ پایگاه جهاد دانشگاهی، پایگاه اطلاعات نشریات کشور، مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فن آوری، پایگاه مرجع دانش که به زبان فارسی منتشر می‌شود انجام شد. این مطالعات با کلید واژه‌های جستجو و در قالب ۲۰ پوشه به طور نظام یافته

1. Meta-combination
2. Sandelowski, &Barroso
3. What things

دسته‌بندی شدند. معیارهای ورود مقالات به بررسی عبارت بود از: برخورداری از کلید واژه‌های تعیین شده و مرتبط بودن محتوا با متغیرهای مورد مطالعه، معیارهای خروج نپرداختن به پدیده حفظ قرآن بود.

مرحله سوم: جستجو و انتخاب متون مناسب

در این مرحله جهت رسیدن به مجموعه نهایی مقالات، در دو دهه ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ مقالات منتخب چندین بار مورد بازبینی قرار گرفتند و در هر مرحله مقالات و متونی که با موضوع همخوانی نداشتند حذف شدند که در نهایت به تعداد مقالات محدودی اکتفا شد که پس از بررسی کیفیت روش شناختی آن‌ها نیز مورد بررسی قرار گرفت بدین معنی مقالات که از نظم و هماهنگی درونی برخوردار نبودند حذف شدند. ابزار جمع‌آوری داده‌های تحقیق برگه‌های کد گذاری است. برگه‌های کد گذاری شبیه چک لیست است که برای آن دستورالعملی وجود دارد. گویه‌های این برگه بر اساس واحدهای تحلیل مورد بررسی در سوالات تحقیق است که بر اساس دستورالعمل کد گذاری برای هر پاسخ احتمالی معین یک کد اختصاصی در نظر گرفته شده و بر این اساس برای هر نوع سند پژوهشی یک برگه کد گذاری پر می‌شود. این برگه کد گذاری شامل ۱۵ سوال در مورد مولفه‌های مختلف تحقیق (نام فصلنامه، نام خانوادگی مجری، سال انتشار، قلمرو موضوعی، هدف پژوهش، روش پژوهش جامعه تحقیق، نمونه تحقیق، ابزار جمع‌آوری داده‌ها، بود که هر کدام از این سوالات دارای کدهای مربوط به خود بود. برای اطمینان از صحت اطلاعات ثبت شده و جلوگیری از هر نوع سوگیری، از سه کدگذار برای تعیین ضریب توافق بین کدگذاران استفاده شد. از این رو در مطالعه‌ای مقدماتی ۵ نمونه از اسناد به طور تصادفی توسط سه کدگذار حرفه‌ای بررسی شد و با استفاده از آزمون اسکات ضریب توافق بین کدگذاران ۰/۸۵ محاسبه شد. با توجه به این که ضریب توافق بین کدگذاران بالاتر از ۷۰ درصد بود، پس هر یک از آن کدگذاران می‌توانند، تمام نمونه‌های مورد مطالعه تحقیق را کد گذاری کنند. به

همین دلیل یکی از کدگذاران مسئولیت کدگذاری تمام اسناد پژوهشی را به عهده گرفت. از این رو روند انتخاب مقالات در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱. روند انتخاب مقالات برای مطالعه

مقالات بررسی شده	مقالات رد شده
تعداد مقالات دریافت شده بر اساس عنوان = ۷۰	تعداد مقالات رد شده از نظر عنوان = ۱۰
تعداد مقالات دریافت شده بر اساس کلید واژه = ۶۰ مقاله	تعداد مقالات رد شده بر اساس کلید واژه = ۱۰ مقاله
تعداد مقالات بررسی شده بر اساس چکیده = ۵۰ مقاله	تعداد مقالات رد شده بر اساس چکیده = ۱۵ مقاله
تعداد مقالات بررسی شده بر اساس محتوا = ۳۵ مقاله	تعداد مقالات رد شده بر اساس محتوا = ۱۰ مقاله
تعداد کل مقالات نهایی = ۲۵ مقاله	

مرحله چهارم و پنجم: استخراج اطلاعات و تجزیه و تحلیل و ترکیب یافته های کیفی

بر اساس دیدگاه (سندلوسکی و باراسو، ۲۰۰۷) پس از انتخاب مقالات، به طور پیوسته مقالات منتخب مطالعه و چندین بار مرور، یافته های مربوط استخراج و دسته بندی شد؛ و این کار به صورت رفت و برگشتی انجام شد تا نهایتاً مقالات جواز حضور در تحلیل عمیق و ترکیب یافته ها کسب نمودند. واحد تحلیل در این مطالعه، گزاره های مستخرج از یافته های پژوهشی است که بیانگر پیامدهای حفظ در حافظان قرآن کریم بودند، فیش برداری و در ادامه قیش ها، کدگذاری و بر این اساس، مفاهیم، اصطلاحات و تم ها استخراج و وارد یک چرخه درک هم افزایانه شدند که در آن این عناصر در ترجمه، مقایسه ارتباط با یکدیگر به ظهور مفاهیم و طبقه های جدیدی منجر گردیدند. این مرحله تا رسیدن به حد اشباع ادامه یافت. لازم به ذکر است که دسته

بندی های فوق محصول فرایند کدگذاری این مطالعه بوده است. تجزیه و تحلیل یافته های حاصله به ترتیب در جداول زیر آمده است.

یافته ها

مرحله اول استخراج کدها

با توجه به اهداف پژوهش، گزاره های استخراج شده از مقالات علمی در زمینه پیامدهای حفظ در حافظان قرآن کریم در جدول ۲، ۳، ۴ و ۵ گزارش شده است. جدول ۲. گزاره های مستخرج از مقاله های منتشر شده پیرامون پیامدهای حفظ قرآن کریم در حافظان قرآن کریم

سند	گزاره های مستخرج از سند	مفاهیم استخراج شده
هاشم لوی صبحی (۱۴۰۰)	حافظان در مقایسه با غیر حافظان در برنامه ریزی در وضعیت بهتری قرار دارند.	ارتقاء برنامه ریزی
	حافظان در ارزیابی مثبت از عملکرد خود در مقایسه با غیر حافظان برتری دارند	ارزیابی مثبت از عملکرد خود
	حافظان در دیدگاه پذیری دیگران در مقایسه با غیر حافظان برتری دارند	دیدگاه پذیری
	سبک های اسنادی حافظان کنترل داخلی (مثبت) نسبت به غیر حافظان درونی است	سبک اسنادی درونی
	سبک های اسناد ثبات (مثبت) در زنان حافظ بیشتر از زنان غیر حافظ قرآن بود.	سبک اسنادی باثبات
	سبک اسناد کلیت (مثبت) بین حافظان و غیرحافظان قرآن معنی دار بود	سبک اسنادی مثبت
	حفظ موضوعی قرآن (موضوعات مرتبط با زندگی اجتماعی) تاثیر به سزایی در خودتنظیمی دانش آموزان پایه هفتم شهرستان فراهان	ارتقاء خودتنظیمی
مبشری و همکاران (۱۴۰۰ الف)		

مفاهیم استخراج شده	گزاره های مستخرج از سند	سند
حافظان	دارد	
ارتقاء خودکارآمدی	حفظ موضوعی قرآن (موضوعات مرتبط با زندگی اجتماعی) تاثیر به سزایی در خودتنظیمی دانش آموزان پایه هفتم شهرستان فراهان دارد	مبشری و همکاران (۱۴۰۰ ب)
ارتقاء شادکامی	حافظان در شادکامی در مقایسه با غیر حافظان نمره بیشتری کسب نمودند.	ذوقی و همکاران (۱۴۰۰)
ارتقاء رشد اجتماعی	دانش آموزان حافظ قرآن در مقایسه با دانش آموزان غیر حافظ ار لحاظ رشد اجتماعی در مرحله بالاتری قرار دارند	
ارتقاء کیفیت زندگی	حفظ قرآن کریم با کیفیت زندگی ارتباط مثبت دارد	عارفیان و کجباف (۱۴۰۰)
کاهش خشم	حفظ قرآن کریم با کاهش هیجان های منفی مثل خشم ارتباط معنی دارد	
کاهش پرخاشگری	آموزش حفظ قرآن باعث کاهش پرخاشگری در حافظان قرآن می شود	
ایجاد خشیت، ازدیاد ایمان، باز داشتن انسان از گناه، برون رفتن از فتنه ها	حفظ از مزاحل انس با قرآن است. پیامدهای اخلاقی فراوانی با خود به همراه دارد.. از پیامد آن است	شهیدی پورورستم نژاد (۱۴۰۰)
هدایت مندی	حفظ قرآن از راهکارهای جدی انس با قرآن است که در عمل به قرآن دارای نقش کلیدی است.	فراهی بخشایش و رضایی اصفهانی (۱۴۰۰)

مفاهیم استخراج شده	گزاره های مستخرج از سند	سند
کنترل اضطراب	قرائت قرآن بر کنترل موقعیت های متعدد استرس زا و اضطراب آفرین موثر است	تقی پور گلسفیدی و میرانی (۱۳۹۹)، عرب و همکاران (۱۳۹۹)
کاهش اختلالات خواب	حافظان در مقایسه با غیر حافظان اختلالات خواب کمتری گزارش دادند	لکزایی و همکاران (۱۳۹۷)، رضایی و همکاران (۱۳۹۷)
ارتقاء سلامت روان	حافظان قرآن در مقایسه با غیر حافظان از سلامت روانی بالاتری برخوردارند	
ارتقاء سلامت عمومی	حافظان قرآن در مقایسه با غیر حافظان از سلامت عمومی بالاتری برخوردارند	
کاهش اضطراب	حافظان در مقیاس اضطراب نمره کمتری را کسب نمودند	عباسی مقدم و همکاران (۱۳۹۷)
کاهش افسردگی	حافظان در مقیاس افسردگی نمره کمتری را کسب نمودند	
ارتقاء سلامت روان	حافظان قرآن در مقایسه با غیر حافظان از سلامت روانی بالاتری برخوردارند	
ارتقاء سبک زندگی	حفظ در معنای واقعی (یعنی حفظ الفاظ، حفظ مفاهیم، عمل به حفظ و تدبیر در حفظ) موثر در نگرش، گرایش و شخصیت انسان است	بحرالعلوم و پهلوان (۱۳۹۷)
ارتقاء رشد اجتماعی	مادران حافظ قرآن در رشد اجتماعی نمره بالاتری از غیر حافظان کسب نمودند	نویدی و محمدی (۱۳۹۶)
ارتقاء سلامت روان	مادران حافظ قرآن در خرده مقیاس های سلامت روان نمره بالاتری را کسب نمودند	
ارتقاء	زنان حافظ شهر کرمانشاه در شاخص سلامت عمومی برتر از زنان	زرافشانی -

مفاهیم استخراج شده	گزاره های مستخرج از سند	سند
سلامت عمومی	غیر حافظ بودند	وهمکاران (۱۳۹۶)
ارتقاء حافظه رویدادی	حفظ قرآن، حافظه رویدادی را تقویت می کند	عارفیان - وهمکاران (۱۳۹۵)
ارتقاء حافظه معنایی	حفظ قرآن، حافظه معنایی را تقویت می کند	
ارتقاء سواد قرآنی	حفظ قرآن، سواد قرآنی حافظان را افزایش می دهد	سهرابی و همکاران (۱۳۹۶)
ارتقاء عزت نفس	آموزش حفظ قرآن باعث افزایش عزت نفس در حافظان قرآن می شود	
کاهش پرخاشگری	آموزش حفظ قرآن باعث کاهش پرخاشگری در حافظان قرآن می شود	
افزایش احساس مسئولیت فردی	آموزش حفظ قرآن باعث افزایش احساس مسئولیت فردی در حافظان قرآن می شود	پاسالاری و ذاکری (۱۳۹۴)
افزایش اعتماد به نفس	آموزش حفظ قرآن باعث افزایش اعتماد به نفس در حافظان قرآن می شود	
مثبت اندیشی	مثبت اندیشی حافظان قرآن در مقایسه با افراد عادی در سطح بالاتری قرار دارد	عطادخت و همکاران (۱۳۹۴)
حافظه رویدادی	حفظ قرآن، حافظه رویدادی را تقویت می کند	
حافظه معنایی	حفظ قرآن، حافظه معنایی را تقویت می کند	نصرتی (۱۳۹۳)
ارتقاء سلامت روان	پسران جوان (۲۷-۱۷) سال حافظ قرآن در پرسشنامه سلامت روان نمره بالاتر (معنی دار) از غیر حافظان کسب کردند	

مفاهیم استخراج شده	گزاره های مستخرج از سند	سند
برتری عملکرد	حفظ قرآن به برتری عملکرد حافظان دانش آموز دختر در حافظه رویدادی منجر شده است	نصرتی (۱۳۹۳)
ارتقاء خودتنظیمی	حافظان کل در مقایسه با نیم حافظان و غیر حافظان (در سه سطح راهنمایی، دبیرستان و دانشگاه) در خودتنظیمی نمره بالاتر (در سطح معنی داری) کسب کردند	مفاخری و معتمدی (۱۳۹۰)
ارتقاء سلامت روان	زنان حافظ کل قرآن (۳۰ جزء) در مقایسه با زنان نیم (۲۰ جزء) و زنان جزء (۱۰ جزء) حافظ از سلامت روان بیشتری برخوردار بودند	کیمیایی و همکاران (۱۳۹۰)
ارتقاء عملکرد اجتماعی	حافظان قرآن کریم از عملکرد اجتماعی بالاتری نسبت به غیر حافظان برخوردار هستند	
ارتقاء رشد اجتماعی	دانش آموزان حافظ قرآن در مقایسه با دانش آموزان غیر حافظ از لحاظ رشد اجتماعی در مرحله بالاتری قرار دارند	زادشیر و استکی (۱۳۸۸)
ارتقاء سلامت روان	پسران جوان (۲۷-۱۷) سال حافظ قرآن در پرسشنامه سلامت روان نمره بالاتر (معنی دار) از غیر حافظان کسب کردند	مداحی و جواهری (۱۳۸۸)
ارتقاء حافظه رویدادی	حفظ قرآن به برتری عملکرد حافظان دانش آموز دختر در حافظه رویدادی منجر شده است	نصرتی و کرمی (۱۳۸۱)

مرحله دوم: تجمیع کدها - استخراج شبکه مفهومی

در این بخش برای ترکیب نتایج ابتدا یا تحلیل کیفی کدهای باز در کنار هم قرار گرفتند و با کد گذاری محدودموارد همپوش و دارای قرابت معنایی با هم ترکیب شدند و کدهای محوری استخراج گردیدند که در قالب جداول ۳، ۴ و ۵ گزارش شده است.

پیامدهای شناختی

یکی از پیامدهای حفظ در حافظان قرآن کریم، پیامدهای شناختی است. مراد از پیامدهای شناختی، پیامدهایی است که ناظر بر ارتقاء عملکرد ذهنی حافظان قرآن کریم است. ابزار نقش آفرین در این بخش ذهن است که پدیده حفظ به ارتقاء عملکرد آن (ذهن) منجر می شود. یافته های حاصل از این بخش در جدول ۳ گزارش شده است.

جدول ۳. پیامدهای شناختی حفظ قرآن کریم در حافظان قرآن کریم

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون فرعی
پیامدهای شناختی	ارتقاء هوش شناختی	ارتقاء عملکرد حافظه معنایی
		ارتقاء عملکرد حافظه رویدادی
	ارتقاء راهبردهای شناختی	ارتقاء تکرار و مرور
		ارتقاء بسط و گسترش
		ارتقاء سازماندهی
	ارتقاء سواد قرآنی	ارتقاء ترجمه قرآنی
		ارتقاء پایداری آموخته های قرآنی
		ارتقاء پایداری اجزای محفوظه

یافته های حاصل از جدول ۳ حاکی از این است که یکی از پیامدهای حفظ قرآن کریم در حافظان قرآن کریم پیامدهای شناختی است. این مضمون فراگیر با سه مضمون اصلی با نام های ارتقاء هوش شناختی (با دو مولفه فرعی)، ارتقاء راهبردهای شناختی (با سه مولفه فرعی) و ارتقاء سواد قرآنی (با سه مولفه فرعی) نقش کلیدی را در پیامدهای شناختی حافظان قرآن کریم ایفا می کند.

پیامدهای فراشناختی

یکی دیگر از پیامدهای حفظ در حافظان قرآن کریم، پیامدهای فراشناختی است. پیامدهای فراشناختی یک سطح بالای شناختی است که به آگاهی حافظان قرآن از وضعیت خود در حفظ قرآن مربوط می شود. یافته های حاصل از این بخش در جدول ۴ گزارش شده است.

جدول ۴. پیامدهای فراشناختی حفظ قرآن کریم در حافظان قرآن کریم

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون فرعی		
پیامدهای فراشناختی	ارتقاء دانش فراشناختی	ارزیابی واقعی از توانایی حفظ خود		
		برنامه ریزی		
	ارتقاء تجربه فراشناختی	ارزیابی	تنظیم	
			خودکارآمدی	
		ارتقاء راهبردهای فراشناختی	خودتنظیمی	

یافته‌های حاصل از جدول ۴ حاکی از این است که یکی از پیامدهای حفظ قرآن کریم در حافظان قرآن کریم پیامدهای فراشناختی است. این مضمون فراگیر با سه مضمون اصلی با نام‌های دانش فراشناختی (با یک مولفه)، تجربه فراشناختی (با سه مولفه فرعی) و راهبردهای فراشناختی (با دو مولفه فرعی) نقش کلیدی را در پیامدهای شناختی حافظان قرآن کریم ایفا می‌کند.

پیامدهای روان شناختی

یکی دیگر از پیامدهای حفظ در حافظان قرآن کریم، پیامدهای روان شناختی است. پیامدهای روان شناختی ناظر بر اثرات مثبت روانی حفظ در حافظان قرآن کریم است... یافته‌های حاصل از این بخش در جدول ۵ گزارش شده است.

جدول ۵. پیامدهای روان شناختی حفظ قرآن کریم در حافظان قرآن کریم

مضمون فرعی	مضمون اصلی	مضمون فراگیر
ارتقاء عزت نفس	ارتقاء سلامت روان	پیامدهای روان شناختی
ارتقاء اعتماد به نفس		
ارتقاء خودکارآمدی		
ارتقاء سازگاری		
کاهش اختلالات خواب		
کاهش خشم و پرخاشگری	کاهش رفتارهای خشونت آمیز	
کاهش اضطراب		
کاهش افسردگی		
ارتقاء شادکامی	ارتقاء کیفیت زندگی	
مثبت اندیشی		
ارتقاء سبک‌های اسنادی (مثبت و درونی)		
ارتقاء سبک زندگی		
ارتقاء کارکردهای اجتماعی (خوبیاری عمومی، خودرهبی، همدلی، نوع دوستی)		

یافته‌های حاصل از جدول ۵ حاکی از این است که یکی دیگر از پیامدهای حفظ قرآن کریم

در حافظان قرآن کریم پیامدهای روان شناختی است. این مضمون فراگیر با سه مضمون اصلی با نام های ارتقاء سلامت روان با ۵ مولفه فرعی، کاهش رفتارهای خشونت آمیز با سه مولفه فرعی و ارتقاء کیفیت زندگی با ۴ مولفه فرعی نقش کلیدی را در پیامدهای روان شناختی حافظان قرآن کریم ایفا می کند. نهایتا چارچوب مفهومی پیامدهای حفظ در حافظان قرآن در نمودار زیر به تصویر کشیده شده است.

پیامدهای حفظ در حافظان قرآن کریم

نمودار ۱. چارچوب مفهومی پیامدهای حفظ در حافظان قرآن کریم

بحث و نتیجه گیری

هدف از این مطالعه بررسی پیامدهای حفظ در قرآن کریم در حافظان قرآن کریم است. روش این مطالعه کیفی از نوع فراتحلیل است که یافته های دو دهه از ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۰ مورد بررسی قرار گرفتند. یافته های حاصله حاکی از این است که حفظ قرآن در حافظان قرآنی دارای پیامدهایی است که عبارتند از: پیامدهای شناختی، فراشناختی و روان شناختی.

پیامدهای شناختی در این مطالعه ناظر بر عملکرد حافظه، حافظان قرآنی است. این مضمون فراگیر با سه مضمون اصلی با نام های ارتقاء هوش شناختی (با دو مولفه فرعی)، ارتقاء راهبردهای شناختی (با سه مولفه فرعی) و ارتقاء سواد قرآنی (با سه مولفه فرعی) نقش کلیدی را در پیامدهای شناختی حافظان قرآن کریم ایفا می کند. این یافته همسو با نصرتی و کرمی (۱۳۸۱)، نصرتی (۱۳۹۳)، عارفیان و همکاران (۱۳۹۵)، سهرابی و همکاران (۱۳۹۵) است. این مطالعات همگی نشان دادند که حافظان قرآن در فعالیت های حافظه ای از جمله حافظه رویدادی، معنایی، هر دو حافظه در مقایسه با افراد مبتدی در سطح بالاتری قرار دارند. تبیین این یافته این است که حفظ یک فعالیت شناختی است که باعث بهبود و ارتقاء کارکردهای شناختی مثل حافظه، سرعت پردازش شده که خود به خود این کارکرد با بهبودی سایر کارکردهای ذهنی همراه است. بازیابی اطلاعات جزء اصلی ترین فعالیت های حافظان قرآن کریم است که حافظان قرآنی در فرایند حفظ و مرور آیات قرآن کریم بدان می پردازند. از این رو حافظه معنایی به علت وجود ارتباط تنگاتنگ با حافظه رویدادی در مرحله بازیابی، فعال شده و این فعال شدن به مرور زمان موجب افزایش سطح عملکرد حافظه معنایی و رویدادی می شود.

دیگر یافته ها این مطالعه، پیامدهای فراشناختی حفظ برای حافظان قرآنی است. این مضمون فراگیر با سه مضمون اصلی با نام های دانش فراشناختی (با یک مولفه)، تجربه فراشناختی (با سه مولفه فرعی) و راهبردهای فراشناختی (با دو مولفه فرعی) نقش کلیدی را در عملکرد حافظان قرآن کریم ایفا می کند. این یافته همسو با مفاخری و معتمدی (۱۳۹۰)، عطادخت و همکاران (۱۳۹۳)، هاشم لو و صبحی (۱۴۰۰)، مبشری و همکاران (۱۴۰۰ الف و ب) می باشد. تبیین این یافته این است که کسب موفقیت و افزایش عملکرد حافظان قرآنی در حفظ قرآن منبع اصلی خودتنظیمی و خودکارآمدی است. قرآن حامی و پشتیبان فرایند خودکنترلی است. دین در بر انگیزتن احساسات، عواطف آدمی و کنترل آن ها، تثبیت ارزش های دینی، دیدگاه پذیری، ارزیابی و نگرش مثبت از رخدادها نقش کلیدی ایفا می کند.

نهایتا پیامدهای روان شناختی حفظ برای حافظان قرآن کریم از دیگر پیامدهای احصاء شده است. این مضمون فراگیر با سه مضمون اصلی با نام های ارتقاء سلامت روان با ۵ مولفه فرعی، کاهش رفتارهای خشونت آمیز با سه مولفه فرعی و ارتقاء کیفیت زندگی با ۴ مولفه فرعی همراه

است. این یافته همسو با ذوقی و همکاران (۱۴۰۰)، لک زایی و همکاران (۱۳۹۷)، زرافشانی و همکاران (۱۳۹۶)، نویدی و محمدی (۱۳۹۶)، عارفیان و کجیاف (۱۴۰۰)، پاسالاری و ذاکری (۱۳۹۴)، مداحی و جواهری (۱۳۸۸)، عباسی مقدم و همکاران (۱۳۹۷)، کیمیایی و همکاران (۱۳۹۷)، زاد شیر و استکی (۱۳۸۸) است.

تبیین این یافته این است که حفظ همراه بافهم و عمل باعث اتصال به منبع لایزال شده به انسان احساس کنترل و تسلط بر شرایط موجود داده امیدواری، آرامش، تعادل، مقاومت در برابر استرس، ثبات فکری و رفتاری، فعال شدن سیستم ایمنی بدن شده و در نهایت سلامت جسمی و روانی افراد و افزایش بهزیستی روان شناختی را برای حافظ قرآن به ارمغان خواهد داشت. چنین فردی پذیرش بهتری نسبت به مسائل زندگی دارد، سختی ها را با نگاهی متفاوت می بیند و به تبع آن کنترل بهتری بر عواطف خود دارد. خداوند در آیات قرآن کریم انسان ها را در برخورد با سختی ها و مشکلات به صبر فراخوانده است. صبر انسان را تسلیم حوادث نخواهد کرد. علاوه بر صبر، توکل باعث اعتماد و اطمینان انسان در تمامی امور به خداوند می شود که آثار آن رهایی از اضطراب، افزایش امیدواری، ارتقاء کیفیت زندگی، عاطفه مثبت و احساس برخورداری از پشتوانه محکم و قدرتمند است. از زاویه دیگری نیز می توان به تبیین این پدیده پرداخت. به این معنی که فهم آیات قرآنی درک انسان را نسبت به یک سری مسائل اساسی از قبیل حیات، مرگ، زندگی پس از مرگ گسترش داده و فهم عمیق تری از زندگی را در اختیار حافظ قرار می دهد.

از پیشنهادهای این پژوهش این است که به دلیل پیامدهای مثبت حفظ بر عملکرد حافظان لازم است، پدیده حفظ در نظام آموزش و پرورش و آموزش عالی گسترش یابد. علاوه بر این در حال حاضر بر اساس نمونه های مطالعات انجام شده بر روی حافظان، عمدتاً حافظان مورد مطالعه دختران دانش آموز، دانشجویان دختر و یا زنان خانه دار می باشند. از این رو پیشنهاد می شود که زمینه و تمهیدات لازم برای جذب مردان و دانش آموزان یا دانشجویان پسر جهت حفظ قرآن فراهم شود. برای دست یابی به این مهم باید برنامه ریزی وسیعی جهت جذب پسران و مردان به سوی حفظ صورت گیرد. از محدودیت های این مطالعه این است که پیامدهای گزارش شده معطوف به پژوهش های منتشر شده است. ممکن است پیامدهای دیگری هم بر عملکرد حافظان داشته باشد که در پژوهش های منتشر شده به آن توجه نشده باشد، از این رو به پژوهشگران

علاقمند این حوزه می شود که با استفاده از پژوهش کیفی با استفاده از مصاحبه با حافظان قرآنی پیامدهای حفظ در زندگی حافظان به طور دقیق مورد مطالعه قرار گیرد.

فهرست منابع

- قرآن کریم
- اعرافی، علیرضا، کاظمیان (۱۳۹۷). آموزش حفظ قرآن در مهدهای کودک از منظر فقه تربیتی، مجله مطالعات فقه تربیتی، ۱۵(۱) پیاپی ۱۰، ۲۹-۵۲.
- بحرالعلوم، محمد مهدی، پهلوان منصور. (۱۳۹۷). مفهوم شناسی حفظ قرآن و تاثیر آن بر سبک زندگی، سبک زندگی با محوریت سلامت، ۳(۱): ۴۵-۵۰.
- پاسالاری، اعظم و ذاکری، حمیدرضا (۱۳۹۴). اثربخشی آموزش حفظ قرآن بر عزت نفس و پرخاشگری نوجوانان شهر شیراز، دومین کنگره سراسری روانشناسی کودک و نوجوان، دانشگاه شهیدبهشتی، تهران.
- تاج آبادی، فرزانه. (۱۳۹۸). بررسی میزان دشواری حفظ دیداری آیات قرآن بر اساس مفهوم اثر طول کلمه و طول فهرست در مدل حافظه فعال: رویکرد روان شناسی زبان، مجله جستار های زبانی، ۱۰(۲)، پیاپی ۵۰: ۲۵۱-۲۶۹
- تقی پور گلسفیدی، مجید، میرانی، ارسطو. (۱۳۹۹). حفظ آرامش و مدیریت اضطراب در قصه های قرآنی، فصلنامه قرآن و طب، ۵(۲): ۸۸-۹۸.
- حسین خانی، هادی. (۱۳۸۹). راهبردهای روان شناختی حفظ قرآن، نشریه اسلام و پژوهش های تربیتی، ۱۲(۱)، پیاپی ۳: ۱۴۷
- خادمیان، حسین (۱۳۹۱). تاثیر قرائت قرآن بر تنیدگی های روانی و راهبردهای مقابله ای در بین دانشجویان، مطالعات اسلام و روان شناسی، ۶(۱۰)، ۶۳-۸۴
- خسروی مراد، لیلا، فیضی، زهرا، نقی زاده، موغاری زهرا، فیض، مهدی. (۱۳۹۸). عیین راهبردهای ارتقاء بهره وری آموزش عمومی قرآن (روخوانی، حفظ، درک معنا و انس)، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۴(۲): ۷-۳۶
- ذوقی، لیلا، وطن خواه حمید رضا، جودکی، زهرا، آجیل چی، بیتا (۱۴۰۰). پیش بینی سلامت روانی بر اساس سازگاری اجتماعی و شادکامی در حافظان قرآن، فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۷(۵۶): ۱۱۳-۱۳۸.
- رضایی، محمد، فرعی، نورعلی، دارابی، فردین و محمدی، جواد. (۱۳۹۷). تاثیر تلاوت قرآن کریم بر میزان خطر پذیری نوجوانان در مقابل رفتارهای پرخطر، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان درمانی، ۹(۵)، پیاپی ۳۵: ۹۸-۹۷.

- زادشیر، فرزانه، مهناز استکی، مهناز، امامی پور. سوزان. (۱۳۸۸). مقایسه قضاوت اخلاقی و رشد اجتماعی دانش آموزان دبستان های غیر انتفاعی تحت تعلیم آموزش قرآن به شیوه حفظ با معانی با غیر انتفاعی عادی، فصلنامه روان شناسی کاربردی، ۳(۲)، پیاپی ۱۰: ۲۵
- زرافشانی، محمدکیان؛ رضایی، آذرمیدخت و زرافشانی، غزل (۱۳۹۶). مقایسه‌ی شاخص های سلامت عمومی زنان حافظ قرآن و زنان غیر حافظ شهر کرمانشاه، مجله‌ی پژوهش در دین و سلامت، (۳) ۲: ۵۲-۴۳.
- سهرابی، حیدر، رضایی، علی محمد، عبادی، محسن عمادی. (۱۳۹۶). میزان اثر بخشی طرح سراسری حفظ قرآن کریم در ارتقای سواد قرآنی کارکنان ناجا، فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی، پیاپی ۳۹: ۱۳۳-۱۵۶
- شعاعی، علی اصغر، قاسم پور، مهدی. (۱۳۹۹). بررسی عوامل ارتقای سطح آموزشی معلمان قرآن، دو فصلنامه علمی قرائت قرآن، ۸(۱)، پیاپی ۱۵: ۲۸۶-۲۶۵.
- شکرانی، رضا، علامه، سید محسن، انجمنی، سمیه. (۱۳۹۱). مطالعه تطبیقی مهارت شوند موثر از منظر قرآن و حدیث و دانش مدیریت، مدیریت اسلامی، ۲۰(۲): ۱۳۱-۱۴۶.
- شهیدی پور و رستم نژاد (۱۴۰۰) ترویج فرهنگ انس با قرآن بر اساس فرمایشات مقام معظم رهبری (دامت برکاته)، دو فصلنامه مطالعات قرائت قرآن، ۹(۲) پیاپی ۱۷: ۱۴۶-۱۱۶.
- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۹۰). المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طرح ملی حفظ قرآن کریم. (۱۳۹۴). شورای عالی انقلاب فرهنگی، تهران: مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی شماره ۹۵/۶۰۲۸/دش
- عارفیان، محسن و کجیاف، محمدباقر (۱۴۰۰). بررسی تاثیر حفظ قرآن کریم بر سلامت روان، کیفیت زندگی و عاطفه مثبت و منفی. اسلام و سلامت، ۶(۱)، ۷-۱۷.
- عارفیان، محسن؛ موسوی نسب، سیدمحمدحسین (۱۳۹۵). مقایسه حافظه رویدادی و معنایی در حافظان قرآن کریم و غیر حافظان. فصلنامه روان شناسی تحلیلی شناختی، ۷(۲۶)، ۵۵-۶۲.
- عباسی مقدم، مصطفی، تمنایی، محمد رضا، کاشی، عصمت. (۱۳۹۷). مقایسه سلامت روان و مولفه های آن در حافظان قرآن و غیرحافظان سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت، ۲(۲): پیاپی ۶: ۱۰۵-۱۱۲
- عطادخت، اکبر، پرزوره، پرویز، بشرپور، سجاد، معاضدی، کاظم. (۱۳۹۴). مقایسه نقش باورهای فراشناختی در پیش بینی سلامت عمومی حافظان قرآن و افراد عادی، مجله سلامت و بهداشت، ۵(۴): ۳۰۰-۳۰۹
- فراهیدی، خلیل بن احمد، (۱۴۰۹ ق) العین، قم: نشر هجرت
- فراهی بخشایش، علی اکبر، رضایی اصفهانی، محمد علی. (۱۴۰۰). راهکارهای انس با قرآن کریم در اندیشه مقام معظم رهبری، دو فصلنامه مطالعات قرآن، ۹(۲): ۶۴-۸۶.
- فیاض، فاطمه، نبوی، زهره السادات. (۱۳۹۹). پیشنهاد درمان قرآنی برای اختلال افسردگی، یک مطالعه موردی. قرآن و طب، ۱۱، ۱۹-۱۲.

کریم زادگان مقدم، داوود، طالبان، داوود، وحدت، داود. (۱۳۹۶). ارزیابی اثربخشی آموزش الکترونیکی حفظ و روخوانی قرآن بر دانش آموزان با استفاده از نرم افزار محقق، فصلنامه فناوری آموزش، ۱۱(۴): ۳۵۹-۳۷۰

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۷۰). اصول کافی، ترجمه و شرح فارسی محمد باقر کمره ای، تهران: نشر اسوه. کیمیایی، سید علی، خادمیان، حسین، فرهادی، حسن. (۱۳۹۰). حفظ قرآن و تاثیر آن بر مولفه های سلامت روان، فصلنامه زن و جامعه، ۲(۴): ۸-۲۰-۱.

لکزایی، جواد، ثناگو، اکرم؛ کاوسی، علی؛ جویباری، لیلا؛ کاوسی، ابوالفضل؛ حقدوست، زینب و نصیری، حسین (۱۳۹۷). بررسی مقایسه‌ای سلامت روان در بین حافظان قرآن و غیرحافظان شهر گرگان، مجله پژوهش در دین و سلامت، ۴(۵): ۶۶-۵۷.

مبشری، محمدتقی، صفری، محمو، مهدیه اسفینی فراهانی، مهدیه (۱۴۰۰ ب). تاثیر حفظ موضوعی قرآن بر خودت کار آمدی دانش آموزان دختر شهرستان فراهان، مسائل کاربردی در تعلیم و تربیت اسلامی، ۶(۴): ۱۰۳-۱۲۲. مبشری، محمدتقی؛ صفری، محمود؛ اسفینی فراهانی، مهدیه (۱۴۰۰). تاثیر حفظ موضوعی قرآن بر خودت تنظیمی دانش آموزان دختر شهرستان فراهان، مسائل کاربردی در تعلیم و تربیت اسلامی، ۶(۱): ۱۲۳-۱۳۷.

مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۴۰۱) بحار الانوار، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی. محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۹۴). کلید حفظ قرآن، چاپ و نشر دارالحدیث. مداحی، حجت، محمدحسین جواهری. (۱۳۸۸). مقایسه سلامت عمومی حافظان قرآن و غیر حافظان، فصلنامه روان شناسی و دین، ۲(۱): ۵، ۱۰۹

معصومی راد، رضا. (۱۳۹۴). سنجش نگرش، موانع و راهکارهای فراگیر شدن حفظ قرآن میان خانواده های شهدا و ایثارگران، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۷: ۳۱
مفاخری، عبدالله و معتمدی، عبدالله (۱۳۹۰). بررسی میزان یادگیری خود تنظیمی در بین حافظان قرآن و غیرحافظان قرآن، مجله روانشناسی و دین، دوره چهارم، شماره ۲، ص ۹۹-۱۱۲.

موسوی نسب، سید محمد صادق. (۱۳۹۰). نبیین الگوی عمومی تربیت دینی بزرگسالان در قرآن با تاکید بر وظایف مربی، اسلام و پژوهش های تربیتی، ۳(۲): ۵-۳۶.

میرعرب رضی، رضا؛ طالبی، مریم و بادله علیرضا (۱۳۹۹). موسیقی قرآن: راهبردی اثربخش در کاهش علائم افسردگی و افزایش خودکارآمدی تحصیلی، فصلنامه فرهنگ مشاور و روان درمانی، سال ۱۱، شماره ۲، ص ۹۶-۷۳

نصرتی، کبری (۱۳۹۳). نقش حفظ قرآن درحافظه رویدادی ومعنایی دانش آموزان دخترشهر تهران، تحقیقات علوم رفتاری. ۱۲ (۲) ص: ۲۴۴-۲۵۳.

نصرتی، کبری، کرمی نوری، رضا. (۱۳۸۱). بررسی انواع حافظه در دانش آموزان دختر حافظ قرآن و غیر حافظ قرآن، تازه های علوم شناختی، ۴(۳): ۱۵-۲۶-۱۲.

نویدی، احد، محمدی، سریه. (۱۳۹۶). مقایسه سبک زندگی مادران حافظ قرآن و همتایان آن در شهر تهران، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۲(۲)، پیاپی ۳: ۱۱۳-۱۳۰.

هاشم لو، سمیه، صبحی، افسانه. (۱۴۰۰). مقایسه سبک های دفاعی، سبک های اسنادی و تنظیم شناختی هیجان در زنان حافظ و غیرحافظ قرآن در شهر زنجان، نشریه مدیریت ارتقای سلامت، ۱۰(۶)، پیاپی ۵۲: ۹۹-۱۱۰.

Sandelowski, M & Barroso, J.(2007). Handbook for Synthesizing Qualitative research, New York, NKK: Springer.

